

PAPER DETAILS

TITLE: Klasik Osmanli Türkçesi Dönemine Ait Yazari Bilinmeyen Ahlak Risalesi

(Giris-Inceleme-Metin)

AUTHORS: Inan GÜMÜS

PAGES: 286-301

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1975721>

**KLASİK OSMANLI TÜRKÇESİ DÖNEMİNE AİT YAZARI BİLİNMEYEN AHLAK
RİSALESİ (GİRİŞ-İNCELEME-METİN)**

AHLAK RİSALESİ WHOSE AUTHOR IS UNKNOWN FROM CLASSICAL OTTOMAN TURKISH
(INTRODUCTION-ANALYSIS-TEXT)

İnan GÜMÜŞ*

MAKALE BİLGİSİ	ÖZET
 Geliş: 15.09.2021 Kabul: 23.11.2020 Anahtar Kelimeler: Ahlak, Klasik Osmanlı Türkçesi, Ahlak Risalesi, Hikâye, Sultan Sencer ve derviş. Araştırma Makalesi	Ahlak kuralları toplumlara ve dönemlere göre değişiklik göstermekle birlikte temelde insanı ve toplumu belli kalıplar içerisinde tutarak düzeni sağlama işlevine sahiptir. İslam toplumları da özellikle Kur'an-ı Kerim ve sünnete dayalı olarak bir dizi ahlaki normlar geliştirmişler ve bunları çeşitli eserler aracılığıyla ortaya koymuşlardır. Ahlakla ilgili bilgiler doğrudan ahlak konusunun işlendiği eserlerde verilebileceği gibi başta din ve tasavvuf olmak üzere çeşitli başlıklar altında kaleme alınan eserlerde de ön plana çıkarılabilir. Bu anlamda Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında ahlak konusu geniş bir yelpazede ele alınmıştır. Üzerinde çalıştığımız <i>Ahlak Risalesi</i> de bu doğrultuda ele alınabilecek eserlerdendir. Yazarı ve yazılış tarihi bilinmeyen eser, “Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut No. 6449/1” katalog bilgileriyle kayıtlıdır ve beş varaktan oluşmaktadır. İki kısımda değerlendirilebilecek eserin ilk kısmında genel ahlakla ilgili bilgiler verilmiş, ikincisinde ise ahlak konusuyla bağlantılı olarak <i>Ahlak-ı Muhsini</i>'nin <i>şükür</i> babında yer alan Sultan Sencer ve derviş hikâyesinin öz bir çevirisi sunulmuştur. Bu çalışmada eserin tanıtımı ve çeviri yazıya aktarımının yanında dil ve içerik yönünden genel bir değerlendirmesine de yer verilmiştir.
ARTICLE INFO	ABSTRACT
 Received: 15.09.2021 Accepted: 23.11.2020 Keywords: Morality, Classical Ottoman Turkish, Ahlak Risalesi, Story, Sultan Sencer and dervish. Research Article	Although moral rules varies according to societies and periods, it basically has function of maintaining order by keeping people and society in certain patterns. Islamic societies have also developed a series of moral norms, based on Qoran and Sunnah, have put them forward through various works. Besides information about morality can be given directly in works dealing with morality, it can be emphasized in works written under various titles, such as religion and sufism. So the morality in Arabic, Persian and Turkish literature is discussed in a wide range. <i>Ahlak Risalesi</i>, is the one that can be considered in this direction. The work, whose author and date of writing is unknown, is registered with catalog information “Süleymaniye Library, Hacı Mahmut No. 6449/1” and consists of five leaves. In the first part evaluated in two parts, information about general morality is given, and in the second part, a concise translation of the story of Sultan Sencer and dervish, included in the gratitude chapter of <i>Ahlak-ı Muhsini</i>, is presented in connection with the subject of morality. In this study, a general evaluation of the work in terms of language and content is given, besides the introduction and translation of the work.

* Öğr. Gör. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uluborlu Selahattin Karasoy Meslek Yüksekokulu. Isparta / Türkiye.
E-mail: inangumus@isparta.edu.tr.
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6124-8881>.
Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):
Gümüş, İnan (2021). “Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemine Ait Yazarı Bilinmeyen *Ahlak Risalesi* (Giriş-İnceleme-Metin)”.
Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi (UDEKAD), 4 (2): 286-301. DOI:
<https://doi.org/10.37999/udekad.995793>.

Extended Abstract

Morality has two aspects, individual and social, and it is known that it is one of the elements that are mediated in the provision of social order. The idea of maintaining order also brings with it some principles, norms and rules. These rules, which have become traditional over time, form a whole and dominate the culture and exhibit a structure that resists change. When we approach the subject from the perspective of Islamic morality, the Qur'an and the Sunnah form the basic pillars of morality and influence the cultures of Islamic societies by directing their lives. In this context, it is seen that this point of view is dominant in the works written on morality in Arabic, Persian and Turkish literatures.

Besides information about morality can be given directly in works dealing with morality, it can be emphasized in works written under various titles, such as religion and sufism. So the morality in Arabic, Persian and Turkish literature is discussed in a wide range. *Ahlak Risalesi*, is the one that can be considered in this direction. The work, whose author and date of writing is unknown, is registered with catalog information "Süleymaniye Library, Hacı Mahmut No. 6449/1" and consists of five leaves. In the first part evaluated in two parts, information about general morality is given, and in the second part, a concise translation of the story of Sultan Sencer and dervish, included in the gratitude chapter of *Ahlak-ı Muhsinî*, is presented in connection with the subject of morality.

Although the date of writing of the work is not known exactly, it can be stated that it was written in the beginning period of Classical Ottoman Turkish, based on some grammar features. The main reason for this determination is that the effects of Old Anatolian Turkish continue in the language of the work, and that it also contains Classical Ottoman Turkish features depending on the labial harmony seen in some word bases and suffixes. The knowledge that *Ahlak-ı Muhsinî*, which is the source of the Sultan Sencer and dervish anecdote, was written in 1495 and the Turkish translations of *Ahlak-ı Muhsinî* gained intensity in the second half of the 16th century and the first half of the 17th century, suggesting that the *Ahlak Risalesi* might have been written in this cultural atmosphere.

Looking at the content, it is possible to evaluate the work in two parts. The first part is devoted to the subject of morality and it is stated that human morality is positioned for temperance. In the understanding of morality, the principle of conformity with the Qur'an and the Sunnah was observed.

In connection with the first part, the second part includes the conversation between Sultan Sencer and a dervish. This anecdote, which is similar to the sultan and dervish stories that we frequently encounter in eastern culture and literature, is in the appearance of a translation of the story in the gratitude chapter of Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî's *Ahlak-ı Muhsinî*. In this anecdote, it is tried to convey the message that morale is superior to materiality, through the advices of the dervish to the sultan about gratitude.

When *Ahlak Risalesi* is approached in terms of grammar, first of all, the simplicity of the prose language stands out. It is possible to reach this conclusion by comparing it with the prose language used in other Turkish translations of the sultan and dervish anecdote. As a result of this comparison, it will be understood that foreign words and especially phrases are not used intensively in the *Ahlak Risalesi*. In terms of grammar, the work has a structure that includes new developments as well as maintaining the features of Old Anatolian Turkish. The harmony seen in some suffixes and words, especially in the subject of labial harmony, are issues that show parallelism with the Classical Ottoman Turkish period.

As a result, it would be appropriate to emphasize the necessity of unearthing the works that remained in catalogs such as the *Ahlak Risalesi* and waiting to be examined, and presenting them to the benefit of interdisciplinary research. Approaching the works not only in terms of language but also in terms of mentality depending on the content will be effective in determining the keystones of our thought and cultural history.

Giriş

1. Ahlak Kavramı

Ahlak öncelikli olarak bireyin ve toplumun davranışlarına yön verme ve bu davranışları bir kalıp içerisinde tutarak düzeni sağlama işlevine sahiptir. Bu anlamda bakıldığında ahlakın pratiğe yönelik olduğunu ve bir dizi kural, norm ve ilkeleri de beraberinde getirdiğini belirtmek gerekir. Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Türkçe Sözlük*'te *ahlak* maddesi “**1. Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları**” (2009a: 43) biçiminde anlamlandırılmıştır. *Kubbealtı Lugatı*'nda sözcüğün köken bilgisi de verilerek hem bireysel hem de toplumsal yönüne vurgu yapılmıştır. Bireysel anlamda iyi huylar; toplumsal anlamda ise düzen fikri üzerinde durulmuştur. Arapça “yaratılış, tabiat, huy”un çoğul şekli olduğu belirtilen ahlak sözcüğü için sıralanan anlamlar şöyledir: “**1. İnsandaki iyi veya kötü huylar, tabiat; 2. İyi huylar, insanı mânen yükselten iyi tabiatler, faziletler; 3. Bir toplumda kişilerin davranışlarını düzenleyen ve herkesin uyması gereken kurallar; 4. Ahlâk bilimi**” (Kubbealtı Lugatı 2021).

Ahlak kavramının bu temel anlamlarından sonra felsefi içeriğine de göz atmak yararlı olacaktır. Ahmet Cevizci'nin hazırladığı *Felsefe Sözlüğü*'nde “*Genel anlamda, mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünü. İnsanların kendisine göre yaşadıkları, kendilerine rehber aldıkları ilkeler bütünü ya da kurallar toplamı*” (2005: 28) anlamı verilmiştir. Ahlaka yüklenen bu anlam yine Ahmet Cevizci editörlüğünde hazırlanan *Felsefe Ansiklopedisi*'nde daha da detaylandırılmıştır:

“*Türkçede Arapça ‘huy’, ‘mizaç’, ‘karakter’ anlamına hulk sözcüğünden türeyen bir sözcük olarak kullanılan ahlâk, insanın başka varlıklarla belirli normlara göre gerçekleşen ilişkiler toplamını, insanın söz konusu ilişkileriyle bu varlıklara yönelen eylemlerini düzenleyip anlamlandıran norm, ilke, kural ve değerler bütününe ifade eder. Buna göre, ahlâk, bir kültür çevresi içinde kabul görmüş, belirlenmiş ve tanımlanmış değerler manzumesi ve amaçlarla, bu değerlerin nasıl yaşatılacaklarını, söz konusu amaçlara nasıl ulaşılabileceğini ortaya koyan kurallar öbeği veya bir insan topluluğunun belli bir tarihsel dönem boyunca, belli türden inanç, emir, yasak, norm ve değerlere göre düzenlenmiş ve söz konusu düzenlemeye bağlı olarak töreleşmiş, gelenekleşmiş yaşama biçimi diye tanımlanabilir*” (Cevizci 2003: 117-118).

Burada Cevizci'nin vurguladığı husus, ahlakın toplumsal kabullere bağlı olarak kültürden kültüre ve dönemden döneme değişebileceği bilgisidir. Doğan Özlem de ahlak kavramını Ahmet Cevizci'yle benzer yapıda ele almıştır: “*İşte, tek kişinin veya bir insan topluluğunun belli bir tarihsel dönemde belli türden eğilim, düşünce, inanç, töre, alışkanlık, görenek ve bunlarla içerilmiş olan değer, buyruk, norm ve yasaklara göre düzenlenmiş ve bu haliyle gelenekleşmiş, yerleşmiş yaşama biçimine ahlak (moral) denir*” (2014: 19-20).

Yapılan tanımlara ve belirlemelere bakıldığında ahlakın bireysel ve toplumsal olmak üzere iki yönünün bulunduğu ve nihai amacın ise toplumsal düzenin sağlanması olduğu anlaşılabılır. Düzenin sağlanması düşüncesi de beraberinde bazı ilke, norm ve kuralları getirmektedir. Zaman içerisinde gelenekleşen bu kurallar bir bütün oluşturarak kültüre egemen olmakta ve ahlak dediğimiz norm sistemini meydana getirmektedir. Toplumlara, kültürlerle ve dönemlere göre değişiklik gösterebilen ahlak anlayışı, aynı toplum içerisinde bu değişime daha

dirençli görünmektedir. Konuya İslam ahlakı perspektifinden yaklaştığımızda Kur'an-ı Kerim ve sünnet, ahlakın temel dayanaklarını oluşturmakta ve İslam toplumlarının yaşayışlarına yön vererek onların kültürleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında ahlakla ilgili olarak kaleme alınan eserlerde de bu bakış açısının hâkim olduğu görülmektedir.

Daha ziyade Platon ve Aristo'dan esin alan İslam filozofları ahlakı; metafizik (mâba'de't-tabia), psikoloji (ma'rifetü'n-nefs) ve mantıkla birlikte felsefenin dört büyük kolundan biri olarak saymışlardır (Levend 1964: 89). Kur'an-ı Kerim ve sünnete dayalı olarak geliştirilen ahlak anlayışı, iyi ve kötü huyları birbirinden ayırmak ve fazilet ve reziletleri ifade etmek üzere kullanılmıştır (Çağrı 1989: 1; Parlatır 2017: 64). İyi huylar *hüsnü'l-hulûk*, *mehâsinü'l-ahlâk*, *mekârimü'l-ahlâk*, *ahlâku'l-hasene*, *ahlâku'l-hamîde* gibi terimlerle karşılanırken; kötü huylar *sûü'l-huluk*, *ahlâku's-seyyie*, *ahlâku'z-zemîme* gibi terimlerle nitelenmiştir (Levend 1964: 89; Çağrı 1989: 1; Parlatır 2017: 64).

2. Ahlak Konulu Eserler

Klasik eserlerde ahlak konusu; ahlakın kaynağının araştırıldığı nazari ahlak ve insanın toplum içinde yükümlü olduğu görevlerin ayrımının yapıldığı amelî ahlak (Levend 1964: 89) olmak üzere iki başlıkta ele alınır. Doğrudan ahlak konusunun işlendiği eserler dışında dinî-tasavvufî konuları içeren ve nasihat verme amacını taşıyan eserlerde de ahlakla ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. Tüm bu durumları göz önünde bulunduran Agâh Sırrı Levend, ahlak kitaplarını konularına ve amaçlarına göre şöyle sınıflandırmıştır: a- Genel ahlâk; b- Siyaset-nameler; c- Nasihat-nameler; d- Meviza yollu eserler; e- Ahlâkî güzel sözler; f- Fütüvvet-nameler; g- Kabus-name çevirileri; h- Kelile ve Dimne çevirileri; i- Hikâyelerle süslenmiş ahlâkî eserler; j- Ahlâkî fıkralar ve hikâyeler; k- Atasözleri; l- Türlü eserler (1964: 96-97).

Yukarıda sözü edilen türler bağlamında İslam kültüründe ahlak konulu eserlerin çeşitlilik gösterdiğini belirtmek mümkündür. İbnü'l-Mukaffa'nın *Kelile ve Dimne* adlı ünlü tercümesi, İbn Kuteybe'nin *'Uyûnü'l-Ahbâr'*ı, İbn Miskeveyh'in *Câvidân-ı Hired'i*, Mübeşşir b. Fatik'in *Muhtârü'l-Hikem'i* bu türün en eski (Çağrı 1989: 3) örnekleridir. Bu öncü eserlerin yanında öne çıkan Arapça ahlak kitapları şunlardır: İbnü'l-Mukaffa Abdullah'ın *Risâle li'l-Ahlâk fî Hikmeti'l-Amelliyyeti ve's-Siyâse'si*, İbn Sina'nın *Risâle fî İlmi'l-Ahlâk'ı*, İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk ve Tathîrü'l-A'râk'ı*, Mâverî Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed'in *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn'i*, Gazâlî Ebû Hâmid b. Muhammed'in *Kitâbü Eyyehü'l-Veled'i*, Zemahşerî Cârü'llah Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer'in *Nevâbigü'l-Kelim'i*, Zernûhî Burhânü'd-dîn'in *Et-Ta'lîmü'l-Müte'allim'i*, İcî 'Azudu'd-dîn Abdu'r-Rahmân b. Ahmed'in *Ahlâk-ı Azudî'si* vd. (Levend 1964: 92-93).

Farsça kaleme alınmış ahlak konulu eserlerden bazıları şunlardır: Tûsî Nasîrü'd-dîn Muhammed b. Hasan'ın *Ahlâk-ı Nâsîrî'si* (Miskeveyh'in *Kitâbü't-Tâhare'sinin* çevirisi), Devvânî Celâlî'd-dîn Muhammed b. Es'ad'ın *Ahlâk-ı Celâlî'si*, Kâşîfî Hüseyin b. Ali Vâ'ız'ın *Ahlâk-ı Muhsinî'si* vd. (Levend 1964: 94).

Türkçe yazılmış genel ahlak kitaplarını ise şu şekilde sıralamak mümkündür: Edib Ahmed Yükneki'nin *Atebetü'l-Hakâyık'ı*, Ali Şîr Nevaî'nin *Mahbûbu'l-Kulûb'u*, Kınalızade Ali

Çelebi'nin *Ahlâk-ı Ala'î*'si, Osmanzade Taib'in *Hulâsatü'l- Ahlâk*'ı (*Ahlâk-ı Ala'î*'nin özeti), Muhyi-i Gülşenî'nin *Ahlâk-ı Kirâm*'ı, Celalzade Koca Nişancı Mustafa'nın *Mevâhibü'l-Hallâk fî Merâtibi'l-Ahlâk*'ı, Şemseddin Ahmed Sivasî'nin *Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk*'ı, Ahmed b. Hüsameddin Amasî'nin *Mir'âtü'l-Mülûk*'u, Münşî Çelebi'nin *Ahlâk Risalesi*, Yahya Bostanzade Tireli'nin *Mir'âtü'l-Ahlâk*'ı, yazarı bilinmeyen *Ahlâk Risâlesi*, Rıfat Mehmed Sadık Paşa'nın *Risâle-i Ahlâk ve Zeyl-i Risâle-i Ahlâk*'ı vd.³² (Levend 1964: 97-101).

I. Yazarı Bilinmeyen *Ahlak Risalesi*

Üzerinde çalıştığımız eser Ağâh Sırrı Levend'in yaptığı sınıflandırmada “Genel Ahlak Kitapları” başlığında verilmiş ve eserle ilgili olarak şu kayıt düşülmüştür: “Yazarı Bilinmeyen *Ahlâk risâlesi* (vücut-ı insanda lâzım olan itidal üç türlü olur: i'tidal-i Rabbanî, i'tidal-i ruhanî, i'tidal-i cismanî)” (1964: 98). Ayrıca aynı maddenin dipnotunda eserin katalog bilgilerine de yer verilmiştir: *Ahlâk risâlesi*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut No. 6449/1 (1964: 98/51. dipnot). Eserin yazarı ve yazılış tarihiyle ilgili olarak metinde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ayrıca yapılan taramalar sonucunda eserle ilgili bilgilere ulaşılamamıştır.

Beş varaktan meydana gelen eserin satır sayısı sayfalara göre değişiklik göstermekle birlikte genel olarak on dokuzdur (1b, 2b 18; 6a 7 satır). Eseri iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Birinci kısımda genel ahlakla ilgili bilgiler verilmektedir. İnsan ahlakının itidal üzere konumlandırıldığı bu kısımda insan için lazım olan itidalin üç türlü olduğu dile getirilmiştir: “*ma'lûm olsun-ki vücûd-ı insānda lâzım olan i'tidāl üç dūrlüdür ve anuñ evvelkine i'tidāl-i rabbānī ve ikincisine i'tidāl-i rūḥānī ve üçüncisine i'tidāl-i cismānī dinür*” (1b/03-06).

Bu üç itidal ayrı ayrı tanımlandıktan sonra *i'tidāl-i cismānī*'nin üç asıldan ve altı kökten meydan geldiği dile getirilmiştir. Üç aslın toplamı *adalet*, altı kökün (fer' /fürü') toplamı ise *zulme* işaret etmektedir:

“*ve anuñ üçüncisi i'tidāl-i cismānīdür ve anuñ uşul üç fūrū'ı altıdur ve ol üç uşulün vasaṭ ḥāllerine aḥlāk-ı feẓāyil ifrāṭ ve tefrīt taraflarına aḥlāk-ı rezāyil dinür ve ol üç aṣl feẓā' ilün cem'ine 'adl ve altı fer'ün cem'ine zūlm dinür ve daḥı vücûd-ı insāniyyede her ne ḳadar aḥlāk-ı ḥamīde bulunursa cümlesi ol üç aṣldan doğar ve her ne ḳadar aḥlāk-ı zemīne bulunursa ol altı fer'den tevellüd ider*” (1b/17-18, 2a/01-07).

Eserin ikinci kısmında Sultan Sencer ile bir dervişin hikâyesine yer verilmiştir. Bu kısım Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Ahlak-ı Muhsinî* adlı eserinin dördüncü babını oluşturan *şükür* konusunun çevirisi görünümündedir. Eserini Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l-Muhsin Mirza için 900/1495 yılında kaleme alan Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, kitapta idareciler üzerinden bütün toplum kesimlerinin nasıl davranması gerektiği mesajını vermeye çalışmıştır (Demirkol 2019: 23-24). *Ahlak-ı Muhsinî*'nin birçok Türkçe çevirisi bulunmaktadır: Firâkî Abdurrahman

³² Bursalı Mehmed Tahir, “Ahlak Kitaplarımız” (2009: 163-176) adlı eserinde; Hüsameddin Erdem, “Osmanlı'da Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri” adlı makalesinde (2000: 27-35) Osmanlı döneminde kaleme alınan ahlak konulu eserlerin bir listesini vermiştir. Mehmed Ali Aynî “Türk Ahlakçıları” adlı kitabında (1993) Âşık Paşa, Hacı Hüseyinoğlu Ebulfazl Musa, Eşrefoğlu Abdullah, Kınalızâde Ali Çelebi, Birgivi Mehmed, Koca Nişancı Mustafa Paşa, Durmuşoğlu Abdüllatif, Defterdar Mehmed, Abdülaziz ve Sururî Çelebi'nin biyografilerini vererek eserlerinden bazı örnekler de sunmuştur.

Çelebi'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si (1550), Azmî Pîr Mehmed Efendi'nin *Enîsü'l-Ârifin*'i (1566), Ebûlfazl Mehmed Defterî'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si (Kanuni Sultan Süleyman Dönemi), Rıdvan b. Abdülmennân'ın *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si (1575-1576), Hocazâde Abdülazîz Efendi'nin *Ahlâk-ı Sultan Ahmedî*'si (1612), Ömer Efendi'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si (1621), Osmanzâde Ahmed Tâib'in *Ahlâk-ı Ahmedî*'si (1709), Ragıp İmamoğlu'nun *İyilerin Ahlâkı* (1965) ve son olarak 2019 yılında *Ahlâk-ı Muhsinî - Kâşîfî'nin Ahlâk Kitabı (İnceleme - Çeviri - Tıpkıbasım)* adıyla Murat Demirkol tarafından yapılan çeviri (Demirkol 2019: 30-35; Turğut 2021: 85-90). Bu çevirilere kısmi de olsa yazarı bilinmeyen *Ahlak Risalesi*³³ içerisindeki *hikâyet* bölümünü de eklemek mümkündür.

Ahlak-ı Muhsinî kırk baptan meydana gelmektedir. Üzerinde çalıştığımız *Ahlak Risalesi*'nde *Ahlak-ı Muhsinî*'de yer alan *şükür* babındaki Sultan Sencer ve derviş hikâyesinin çevirisi yer almaktadır. *Ahlak-ı Muhsinî*'de şükürle ilgili olarak aktarılan bilgiler *Ahlak Risalesi*'nde yer almamakta, doğrudan hikâyeye yer verilmektedir. Hikâyede yırtık elbiseli bir dervişin (bir hırğa-püş derviş) Sultan Sencer'e, sultanların şükrünün nasıl olması gerektiğiyle ilgili verdiği bilgiler anlatılmaktadır. *Ahlak Risalesi* ve *Ahlak-ı Muhsinî*'de dokuz başlıkta ele alınan şükür bahsi ve son olarak dile getirilen bütün şükürlerin özü karşılıklı olarak aşağıda sunulmuştur:

Tablo 1. *Ahlak Risalesi* ve *Ahlak-ı Muhsinî*'deki Şükür Bahsi

Ahlak Risalesi	Ahlak-ı Muhsinî
şükür-i saltanat oldur ki 'umûmen ehl-i islâma 'adl ve ihsân eylesesin (5a/11-12)	Saltanatın şükrü, bütün mahlûklara adaletli davranmak ve tüm insanlara iyilik etmektir (Demirkol 2019: 88)
füşhat-ı memleket şükür(i) oldur ki ra'yyet emlakine tama' itmeyesin (5a/12-14)	Memleket sahası ve idarenin şükrü, tebaanın mallarına göz dikmemektir (Demirkol 2019: 88)
fermân-revânîlık şükri oldur ki emriñi dutanların hizmetlerin bilesin (5a/14-16)	Hükümdarlığın şükrü, yönetilenlerin hizmet hakkını tanımaktır (Demirkol 2019: 88)
bülend-bahtlık şükri oldur ki mezellet-i hâke düşmüş üftâdeleri kaldurasın ve anlara rahm idesin (5a/16-18)	Yüksek bahtlı ve ikbal sahibi olmanın şükrü, zillet toprağına düşenlere âdil ve merhametli davranmaktır (Demirkol 2019: 88)
hizâne ma'mûr olmağ şükri oldur ki şadağat viresin ve erbâb-ı istihkâkın hakların edâ idesin (5a/18-19, 5b/01)	Bayındırlığın şükrü, sadaka ve hayır hazinesini hak edenlere dağıtmaktır (Demirkol 2019: 88)
kuvvat ve kudret şükri oldur ki 'âcizlere ve za'iflere in'âm ve ihsân eylesesin (5b/01-03)	Kuvvet ve kudretin şükrü, zayıflara ve düşkünlere bağışta bulunmaktır (Demirkol 2019: 88)
şihhat şükri oldur ki zulm ve sitem ile bîmâr olanlara kânûn-ı 'adâletle şifâ-yı küll viresin (5b/03-05)	Sihhatin şükrü, mağdur hastaları adalet kanununa uyarak şifaya kavuşturmaktır (Demirkol 2019: 88)
'asker ve sipâh çokluğunun şükri oldur ki müselmânları anların zarar ve kederinden şaklayasın (5b/05-07)	Çok asker sahibi olmanın şükrü, Müslümanları onların zararından korumaktır (Demirkol 2019: 88)
'âlî 'imâretler ve bülend sarâyalar şükri oldur ki ra'yyetün menâzil ve meskenlerin hadem ü haşem nüzül itmekden mu'âf idesin (5b/07-10)	Muhteşem binaların, evlerin ve cennet misali bahçelerin şükrü, tebaayı saray görevlileri ve hizmetçilerine ezdirmemektir (Demirkol 2019: 88)

³³ Bundan sonra yalnızca *Ahlak Risalesi* olarak anılacaktır.

aşl şükr-güzârlık hulaşası oldur ki hışm ve rızadan emr-i hâkkı gözleyesin ve halk senün elünden râhat olmaqlığı kendü râhatuñ üzerine taqdim idesin (5b/10-13)

Şükrün özü, öfkeli veya razı iken her hâlükârda haktan ayrılmamak ve halkın huzurunu kendi huzuruna tercih etmektir (Demirkol 2019: 88).

Hikâyenin sonunda, dervişin nasihatlerinden etkilenen sultanın dervişle görüşmek istemesi ve dervişin bir anda ortadan kaybolması anlatılmaktadır. Dervişin hikmet sahibi biri olduğu “*adı halk içre dervîş ü gedâdur / velîma ‘nîyüzinde pâdişâhdur*” (5b/18-19) dizeleriyle dile getirilmiştir. Dervişin sözlerinden etkilenen sultanın, bu sözleri bir ibret vesikası olarak yazdırıp sarayın duvarına astırmasıyla hikâye son bulmaktadır.

Ahlak-ı Muhsinî’nin *şükür* babında konu edilen sultan ve derviş hikâyesi, Doğu kültür ve edebiyatlarında çokça karşılaşılan anekdotlardandır. Burada anlatılan hikâyenin bir benzeri, Gazneli Devleti’nin hükümdarı Sultan Mahmud ile bir derviş arasında da geçmektedir. Sultan Sencer ve derviş hikâyesinin kaynaklarından biri olarak düşündüğümüz bu hikâye, *Ravazatu’s-Safa*’nın Gazneliler bölümünde yer almaktadır. Burada Sultan Mahmud’un, Ebû Ali-yi Sîmcûr’la savaşmak üzere Horasan’a giderken Zâhid Âhûpûş adında bir dervişe uğraması ve dervişin savaşla ilgili olarak keramet göstermesi söz konusu edilmiştir (Göksu 2017: 128). *Ravzatu’s-Safa*’da geçen bu anekdot, Eski Anadolu Türkçesi şairlerinden Şeyyad Hamza’nın *Dâsitân-ı Sultan Mahmud* (=DSM) mesnevisinde madde ve mana ayrımı çerçevesinde hikâyeleştirilmiştir. Hikâyede Sultan Mahmud’un, beyleri ve mahbubu Ayâs ile ava giderken yolda temiz yüzlü ve fakir bir dervişe rastlaması ve dervişle aralarında geçen konuşmalar anlatılır. Sultan, bu dünyada sahip olduğu zenginliklerden ve güçlerden dolayı üstün olduğunu, dolayısıyla öte dünyada da cennete gideceğini dile getirerek dervişe küçümser. Derviş de bunun üzerine sultanın düşünmeden konuştuğunu, bu dünyadaki maddi zenginliklerin gelip geçici olduğunu, önemli olanın nefsini yenip mana zenginliğine ulaşmak olduğunu belirtir. İnsanın aklını başına toplayıp sonunu düşünmesi, maddeye düşkün olan nefse uymaması tavsiye edildikten sonra derviş ve sultan farkının ancak bu dünya için geçerli olduğu, öte dünya karşısında herkesin eşit konumda olduğu dile getirilir. Hikâyede sultan maddeyi, derviş ise manayı temsil etmektedir (Buluç 1968: 248-249). DSM’de bu durum şu beyit üzerinden aktarılmış ve hikâyeden çıkarılması gereken sonuç öz bir şekilde gözler önüne serilmiştir:

“Gerçi kim’ dervîş, kimi sulţân durur,

Şamumuzun varduğu bir yer durur.” (DSM 3b/73; Buluç 1968: 254).

Tarihsel kaynaklarda *Ahlak Risalesi*’nde anlatılan Sultan Sencer ve derviş hikâyesinin benzeriyle karşılaşmaktayız. Sultan Sencer’in, üçüncü Harezm seferinde (1147) iki aylık bir kuşatmadan sonra Hezâresb Kalesi’ni ele geçirmesi ve Harezmşahların başşehri olan Gurgenc’e yaklaşması üzerine Harezmşah Atsız’ın bol hediyeler ve elçilerin yanında Âhû-pûş adlı bir derviş aracılığıyla kendisini Sultan Sencer’e affettirmesi anlatılır (Kafesoğlu 1984: 59; Köprülü 1987: 267; Sümer 1991: 91). Âhû-pûş’un sultanın bilgisi dışında kendi iradesiyle Sultan Sencer’in huzuruna geldiğini belirten kaynaklar da bulunmaktadır (Köymen 1984: 349; Sevim-Merçil 2014: 279). Cüveynî’nin *Tarih-i Cihan Güşa* adlı eserinde de zahidin kendi iradesiyle aracılık ettiği izlenimi vardır: “*Sultan Sancar, oradan kalkıp Harezm kapılarına varınca, yiyeceğini ve giyeceğini ceylan derisinden temin ettiği söylenen Zâhid-i Ahupûş adındaki bir*

zâhit Sultan'ın huzuruna geldi ve ona verdiği güzel öğütler yüzünden Sultan, şehir halkını bağışladı" (2013: 260).

Her ne şekilde olursa olsun burada önemli olan Sultan Sencer ve halk arasında şöhret kazanmış ve itibarlı olduğu belirtilen bir derviş arasındaki musahabedir. Dile getirdiğimiz bütün kaynaklarda çizilen derviş portresi birbiriyle örtüşmektedir. Derviş tipi, *Ravzatü's-Safa*'da *âhû-pûş* (Göksu 2017: 128); *Ahlak-ı Muhsinî*'de *yırtık elbiseli* (Demirkol 2019: 84); *Ahlak Risalesi*'nde *hırğa-pûş* (4b/05); DSM'de *hırka-pûş* (Buluç 1968: 250) şeklinde nitelendirilmiştir. Sultan Sencer ve derviş anekdotundaki derviş de benzer niteliklere sahiptir. Zâhid-i Âhû-pûş ya da yalnızca Âhû-pûş olarak isimlendirilen derviş, yiyeceğini ceylan (*âhû*) etinden, giyeceğini ceylan derisinden sağlayan bir zahittir (Köymen 1984: 349; Sevim-Merçil 2014: 279). Fuad Köprülü söz konusu derviş Osmanlı'nın kuruluş döneminin ünlü siması Geyikli Baba'nın prototipi (1987: 267) olarak yorumlar. Tüm bu durumlardan hareketle *Ahlak Risalesi*'nde karşımıza çıkan Sultan Sencer ve derviş hikâyesi ve hikâyede çizilen derviş tipinin Türk-İslam kültür tarihinin ortak kodlarından birini oluşturduğu dile getirilebilir.

II. Eserin Genel Dil Özellikleri

Eserin yazılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte kimi dil özelliklerinden hareketle Klasik Osmanlı Türkçesinin başlangıç döneminde kaleme alındığı belirtilebilir. Bu belirlemedeki temel gerekçe eserin dilinde Eski Anadolu Türkçesi etkilerinin devam ediyor olması ve bunun yanında kimi sözcük tabanları ve eklerde görülen dudak uyumuna bağlı olarak Klasik Osmanlı Türkçesi³⁴ özelliklerini de bünyesinde barındırıyor olmasıdır. Sultan Sencer ve derviş hikâyesine kaynaklık eden *Ahlak-ı Muhsinî*'nin 1495 yılında yazıldığı bilgisi ve *Ahlak-ı Muhsinî*'nin Türkçe çevirilerinin 16. yüzyılın ikinci yarısıyla 17. yüzyılın ilk yarısında yoğunluk kazanması *Ahlak Risalesi*'nin de bu kültürel atmosfer içerisinde yazılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Esere nesir dili bağlamında yaklaşıldığında Klasik Osmanlı Türkçesinin yabancı sözcük ve tamlamalarla yüklü yapısı görülmemektedir. Sade olarak nitelenebilecek bir nesir dili hâkimdir. Bu belirlemeyi *Ahlak-ı Muhsinî*'nin öteki Türkçe çevirileriyle karşılaştırmak suretiyle yapmak daha doğru olacaktır. Bu noktada *Ahlak-ı Muhsinî*'deki *şükür* babında geçen *saltanatın şükürü ve memleket sahası ve idarenin şükürü* bahislerinin *Ahlak Risalesi*'ndeki anlatımı ile aynı bahislerin Firâkî Abdurrahman Çelebi, Azmî Pîr Mehmed Efendi, Rıdvan b. Abdülmennân, Hocaşâde Abdülaziz Efendi, Ömer Efendi ve Osmanşâde Ahmed Tâib'in çevirilerindeki anlatımını sıralamak uygun olacaktır:

Tablo 2. *Saltanatın Şükürü* Bahsinin İşlenişi

Ahlak Risalesi	şükür-i saltanat oldur ki 'umûmen ehl-i islâma 'adl ve ihsân eylesin (5a/11-12).
Firâkî Abdurrahman Çelebi (1550)	saltanat 'âdil pâdişahlarda âsândur zirâ hemân 'umûm 'âlimyâna 'adl ve cemî' âdemyâna ihsândur (Avçin 2011: 156).

³⁴ Klasik Osmanlı Türkçesi ya da Orta Osmanlıca olarak adlandırılan dönem, özellikle 17. yüzyılı kapsayan ve 18. yüzyılın sonuna kadar devam eden devredir (Develi 1995: 3).

Azmî Pîr Mehmed Efendi (1566)	şükür-i ni' met-i saltanat 'âmme-i ehl-i 'âleme vü kâffe-i benî Âdem'e ihsân ve izhâr-ı 'adâletdür (Koyuncu 2016: 233).
Rıdvan b. Abdülmennân (1575-1576)	ey sultân-ı saltanatın şükürü 'adldür 'umûm 'âlemiyyân üzerine ve ihsândur cemî-i âdemiyyân üzerine (Ataç 2021: 48).
Hocazâde Abdülaziz Efendi (1612)	şükür-i saltanat 'umûm-ı 'âlimyâna 'adl ü ihsân ve cemî'-i âdemiyyâna luṭf-ı firâvândur (Altınpay 2008: 119).
Ömer Efendi (1621)	saltanat şükri 'adl eylemekdür; 'umûm-ı 'âlemiyyân üzre ve cemî'-i âdemiyyâne ihsân eylemekdür (Yılmaz Bozo 2019: 54).
Osmanzâde Ahmed Tâib (1709)	şükür saltanât-ı 'adldür (Turğut 2019: 121).

Tablo 3. Memleket Sahası ve İdarenin Şükürü Bahsinin İşlenişi

Ahlak Risalesi	füşhat-ı memleket şükür(i) oldur ki ra'yyet emlakine tama' itmeyesin (5a/12-14).
Firâkî Abdurrahman Çelebi (1550)	şükür-i füşhat velâyet ve ḥamd-i vüs'at memleket-i emlak-ı re'âyâya terk-i tam' ve 'adem-i rağbetdür (Avçin 2011: 156).
Azmî Pîr Mehmed Efendi (1566)	şükür-i füşhat-i memleket ü vüs'at-i 'arşa-i vilâyet terk-i tama'-ı emlak ve 'adem-i ziyâ'-ı zayâ'-ı ra'yyetdür (Koyuncu 2016: 233).
Rıdvan b. Abdülmennân (1575-1576)	memleket fesâhatinüñ ve vilâyet vüs'atinüñ şükürü re'âyânüñ māl u emlakine tama' eylememekdür (Ataç 2021: 48).
Hocazâde Abdülaziz Efendi (1612)	şükür-i vüs'at-i memleket ve füşhat-ı 'arşa-i vilâyet pâdişâhlar emlak-i ra'yyete hırş u tama'yı ḳalblerinden iḥrâc ve zu'afâ-yı bâ-ihtiyâcî zalemeye rencide etdirmeyüp ḥimâyet 'anî'l-iz'âcdur (Altınpay 2008: 119).
Ömer Efendi (1621)	füşhat-ı memleket ü vüs'at-ı vilâyet şükri emlak-ı ra'yyete tama' eylemekdür (Yılmaz Bozo 2019: 54).
Osmanzâde Ahmed Tâib (1709)	şükür füşhat-ı memleket-i emvâl-ı re'âyâya tama' itmekdür (Turğut 2019: 121).

Tablolardan da görüldüğü üzere *Ahlak-ı Muhsini*'de yer alan *şükür* babındaki *saltanatın şükürü* ile *memleket sahası ve idarenin şükürü* bahisleri *Ahlak Risalesi*'nde öteki çevirilere göre daha sade bir şekilde Türkçeye aktarılmıştır. Hem sözcük seçimi ve kullanımı hem de anlatımda yalınlık tercih edilmiştir. Burada yalnızca öz bir çeviriyi tercih eden Osmanzâde Ahmed Tâib'in eseri dışta tutulabilir. Nesir dilindeki yalınlığa değindikten sonra eserin öne çıkan dil özelliklerini sıralamak yerinde olacaktır:

a. *Ahlak Risalesi*, harekeli bir eser değildir. Buna rağmen Türkçe sözcüklerin ve eklerin yazımında ünlülerin temsiline özen gösterilmesi okumayı kolaylaştırmaktadır. Özellikle yuvarlak ünlü ve düz ünlüleri temsil eden *vav* ve *ye* harflerinin kullanıldığını gözlemliyoruz.

b. Kök ünlüsü olarak “e-i” alternansı konusunda “i” ünlüsü ağır basmaktadır: *dirler* (1b/07), *dinür* (1b/06), *gice* (2b/04), *yirde* (4a/08), *virdi* (4b/06), *itmedün* (4b/10).

c. Dudak uyumu büyük oranda Eski Anadolu Türkçesinin devamı şeklindedir. Sadece yuvarlak ünlü ya da düz ünlü taşıyan ekler ve uyumsuz sözcükler varlığını sürdürmektedir. Bunun yanında kimi ek ve sözcüklerin uyuma girdiği, aynı zamanda yeni uyumsuz şekillerin de ortaya çıktığı gözlenmektedir. Eserin dudak uyumu bakımından sergilediği durumlar aşağıda belirtilmiştir:

Salt yuvarlak ünlü taşıyan eklerden dolayı meydana gelen bozulmalar: *şifāt-ı vüciyyelerinin* (1b/09), *dinür* (1b/06), *bulunmağdur* (1b/09), *galebe idüp* (1b/13), *gidüp* (2a/10), *geldüm* (2a/19), *bildügi* (3a/04).

Salt düz ünlü taşıyan eklerden dolayı meydana gelen bozulmalar: *üçüncisine* (1b/06), *buyurdı* (2a/19), *kıyâmet güninde* (2b/05), *bildügi* (3a/03-04), *düşmiş* (5a/17).

Yuvarlak ünlüden düz ünlüye geçerek uyuma giren ekler: *gafllet eyledim* (4b/14), *feyz itdigi* (5a/01), *emriñi* (5a/15).

Ünlünün yönünü değiştirmesiyle yeni bir uyumsuzluğa yol açan ekler: *buyurdıgım* (2a/14).

Uyumsuz biçimini sürdüren sözcükler: *içün* (2a/18), *kendü* (2b/11), *oқыup* (3a/03), *degüldür* (3a/09).

Uyumsuz biçimden uyumlu biçime geçen sözcükler: *oқumağa* (4b/06).

ç. Metnimizde Türkçe sözcük ve eklerde damak (kalınlık-incelik) uyumu hemen hemen tamdır. Günümüzde yalnızca ince ünlülü olarak kullanılan ve kalın ünlülü sözcüklerde uyumu bozan +*ki* aitlik eki ve +*ken* ulaç ekinin kalın ünlüyle kullanımına rastlanmamıştır: *evvelkisi* (1b/07), *giderken* (6a/02). Özellikle +*ki* aitlik ekinin tarihsel metinlerimizde kalın ünlülü şekli (+*kı*+/+*ğı*) de kullanılabilmektedir. Metnimizde bu yönde bir kullanıma rastlanmamıştır.

Damak uyumu bakımından dikkat çeken husus günümüzde kalın ünlülü ek alan *baht* sözcüğünün ince ünlülü bir ekle kullanılmasıdır: *bülend-bahtlık* (5a/16).

d. Eserde Türkçe sözcüklerde görülen kimi ses değişimleri yabancı sözcüklerde de görülebilmektedir. Eski Türkçede *tağı* biçiminde kullanılan bağlaç, Eski Anadolu Türkçesinden itibaren *ķ* > *h* süreklileşmesiyle *dağı* biçimini almıştır. Metnimizde *dağı* (2a/09) sözcüğünün yanında dilimize Arapçadan girmiş *hırka* sözcüğünün de aynı ses olayıyla *hırğa* (4b/05) olarak kullanımına şahit olmaktadır.

e. Arapça sözcüklerin iç seslerinde bulunan hemzenin düşmesi sonucunda yan yana gelen iki ünlünün arasına bir “y” sesi girmiştir: *şāyim* (2b/04), *ķāyim* (2b/04), *feżāyil* (2a/01), *reżāyil* (2a/02). Bu durum metnimizde düzenli bir kural olarak görülmeyip ikili olarak karşımıza çıkmaktadır.

f. Ad tamlamasında iyelik ekinin kullanılmadığı durumlarla karşılaşılabilmektedir: *anuy uşul*+Ø (1b/18).

g. Belirtme durumunun eksiz olarak (sıfır belirtme) karşılandığı örnekler bulunmaktadır: *anun ahlāk-ı şerîfin+Ø zıkr idüp* (2b/01), *hevāsın+Ø* (4a/09), *atınun dizginin+Ø çeküp* (4b/11-12).

h. Asıl olarak Klasik Osmanlı Türkçesinde yaygınlık gösteren -(y)AcAK ortacı/gelecek zaman eki metnimizde biri niyetlenme bildiren birleşik eylem yapısı ve diğeri ad ögesi düşmüş sıfat tamlaması olmak üzere iki yerde kullanılmıştır: *alacağ olduḡda* (3b/19), *dān yolında lāzım olacaḡ nedür* (3b/02).

III. Metin

[1b]

(01) bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm (02) el-ḥamdü li'l-lāhi rabbi'l-ālemīn ve's-ṣalātü ve's-selām 'alā resūlinā (03) muḥammedin ve 'alī alīhi ve şāḥbihi't-ṭayyibīn ammā ba'dü ey a'zīz ma'lūm (04) olsun-ki vücūd-ı insānda lāzım olan i'tidāl üç (05) dürlüdür ve anun evvelkine i'tidāl-i rabbānī ve ikincisine (06) i'tidāl-i rūḥānī ve üçüncisine i'tidāl-i cismānī dinür ve anun (07) evvelkisi i'tidāl-i rabbānī ki şıfāt-ı vücūbiyye dirler (08) ya'nī ḥaḳḳ sübhānehu ve te'ālānun şıfāt-ı vücūbiyyelerinün (09) eṣeri insānda bulunmaḡdur ve ḥaḳḳla ḡanī ve māsivādan (10) müstaḡnī olmaḡdur ve dā'im iḥtiyāc-ı ḥaḳḳa ve iḥtirāz-ı (11) ḥaḳḳdan olmaḡdur ve anun ikincisi i'tidāl-i rūḥānī- (12) -dür ve ol şıfāt-ı melekiyye ve rūḥāniyyelerdür ya'nī (13) rūḥāniyyeti cismāniyyetine ḡalebe idüp evşāf ve ahlāk-ı (14) ḥamīde ile mevşūf ve müteḥallik olmaḡdur ve her dem ḥāzır-ı (15) ḥaḳḳ olup ḥuzūrı bulmaḡdur beyt (16) *نَاهِدَاتِرَاهِمُ عَلَى رَوْضَةِ اَهْلِكَ عَارِفَانِ اَزْدَرْدِ مِ* (17) *نَاخْتِه شَاه* ve anun üçüncüsü i'tidāl-i cismānīdür (18) ve anun uşul üç fūrū'ı altıdır ve ol üç uşulün

[2a]

(01) vasaṭ ḡāllerine ahlāk-ı fezāyil ifrāt ve tefrīt (02) taraflarına ahlāk-ı rezāyil dinür ve ol üç aşl (03) fezā'ilün cem'ine 'adl ve altı fer'ün cem'ine (04) zulm dinür ve daḡı vücūd-ı insāniyyede her ne kadar ahlāk-ı (05) ḥamīde bulunursa cümlesi ol üç aşldan doğar (06) ve her ne kadar ahlāk-ı zemīme bulunursa ol altı fer'den (07) tevellüd ider ve bu i'tidāl-i fezāyil-i şelāse vücūd-ı insānda (08) ḡāşıl olduḡda lā-cerem āfāḡa daḡı sirāyet (09) idüp anda daḡı bi'z-zarūr mevcūd olur ve ol (10) kimse lā-büdd şırāt-ı müstaḡīm üzere gidüp ehl-i (11) 'adālet olur *وَمِنْ يَأْتِرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* (12) aḡa işāretdür ve ḡazretün (13) 'aleyhi's-selām *عَلَيْكَ سَاعَةٌ غَيْرُ مِنْ عِبَادَةِ سَبْعِينَ سَنَةً* (14) buyurdığın bu vech üzere olan 'adāleti müşīrdür (15) beyt ne ifrāt ve ne tefrīt olur anda şırāt-ı müstaḡīm (16) oldurmayanda çü beḡzer ol şırāt-ı müstaḡīme (17) iki yanı anun beḡzer caḡīme ve ḡazret-i 'aleyhi's-selām bir ḡadişinde (18) daḡı ben bu 'āleme mekārim-i ahlāḡun tekmiḡi için (19) geldüm buyurdi ve ḥaḳḳ sübhānehu ḡur'an-ı kerīmd

[2b]

(01) anun ahlāk-ı şerîfin zıkr idüp ve *يَا اِنَّكَ لَمَلِكٌ* (02) *عَظِيمٌ* buyurdi ve imām ḡazālī raḡmeden rivāyet (03) olunur ki ahlāk-ı ḡamīde şāḡibi olan kimse (04) gündüz şāyim gice ḡāyim rütbesine irür dimişdür (05) ve ḡıyāmet ḡüninde terāzinün keffeyne (?) ol vaż' (06) olunan ḡasen ḡulḡdur dimişler imdi her kimsede (07) ki bu vechle 'adālet-i tāmme bulunur taḡḡik ol (08) kimse şırāt-ı müstaḡīm üzere gidüp nūr-ı cemāle (09) vāşıl olur ve her kimsede ki ol-vechle zulm mevcūd

(10) olur lā-cerem muhālif yola gidüp nār-ı celālî (11) kendü vücūdında hāşıl kıılır ve ol uşul-i mezkûre (12) bu beytle ma' lûm olur beyt 'adālet hıkmîet 'ıffet şecā' at (13) şorar-ısañ bulardur aşl-ı tã' at şecā' at hıkmîet (14) 'ıffet olur üç ri'āyet eylemekdür bunları güç (15) celbeze³⁵ 'ilm-hıkmîet belādet (16) tehevür gāzab-şecā' at cūbn (17) şereh şehvet-'ıffet hūmūd

[3a]

(01) imdi zıkr olunan uşul-i fezā' il-i mezkûrenün (02) evvelkisi 'ilmdür ve anuñ vasa' hāline hıkmîet (03) dinür ve hıkmîet oldur ki her kimsenün okıyup (04) bildügi 'ilm dīn yolında lāzım ola ve şer'-i şerīf (05) ve sūnen-i resūle muvāfık olup anuñla 'amel kııla (06) ve şırāt-ı müstakīm üzere gidüp hākkā vāşıl (07) ola nitekim hākk sūbhānehu kūr'ān-ı kerīmde aña işāret (08) idüp **هَلْ سَوَى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ** (09) buyurdı ki bilen ile bilmeyen bir degüldür ve hāzret-i 'aleyhi's-selām (10) aña işāret idüp **نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ غَلَاظِنِغ** (11) buyurdı ve eger ol kimsenün okıyup bildügi 'ilm (12) böyle olursa ol hemān bilmeyenler gibidür beyt (13) **عَلَيْكُمْ أَنْ تَعْلَمُوا وَتَقُولُوا** (14) **يَرْبِ الْعَالَمِينَ** ve anuñ ifrāt tarafına celbeze dinür (15) ve celbeze oldur ki her kimsenün okıyup bildügi (16) 'ilm dīn yolında lāzım olmayup anı melāz-ı dünyāya (17) şarf ide ve ol şer'-i şerīf ve sūnen-i resūle 'aleyhi's-selām (18) muhālif olup anda rızā-yı hākk bulunmaya bil ki sebebi (19) zilleti ola ve anuñ tefrīt tarafına belādet dinür ve belādet

[3b]

(01) oldur ki her kimsenün ba'ālet ve keselānı ziyāde olup (02) dīn yolında lāzım olacak nedür 'ilm öğrenmeye (03) ve şer'-i şerīf ve sūnen-i resūl 'aleyhi's-selām ri'āyet idüp (04) rızā-yı hākkda bulunmaya beyt bu dünyā 'ilmiyle olsa 'ālim (05) bu hākkā öğredür ol dirim elīm bu resme 'ilmden (06) yegdür cehālet ki 'ilmi dünyāya eyleye ālet (07) ve ikinci aşl gāzabdur ve anuñ vasa' hāline (08) şecā' at dinür ve şecā' at oldur ki her kimsenün ki (09) gāzabı geldükde te'emmül idüp şer'-i şerīf (10) ve sūnen-i resūle muvāfık olan yirde şarf (11) ide ve muhālif olan yirde anı zabt idüp (12) rızā-yı hākkā gide **وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ** (13) **عَنِ النَّاسِ** aña işāretdür ve anuñ ifrāt tarafına (14) tehevür dinür ve tehevür oldur ki gāzabı (15) geldükde şer'-i şerīf ve sūnen-i resūli gözetmeyüp (16) nefis hıkmîetiyle anı icrā ide ve anuñ tefrīt tarafına (17) cūbn dinür ve cūbn oldur ki bir kimse anuñ emvāl-i (18) eşyāsından bir nesnesin bi- gāyr-ı vech-i şer'-i (19) cebren elinden alacak olduğda cebānet idüp

[4a]

(01) anı ref' itmeye beyt 'amel olur kaçan qalb itse (02) 'ilmi nitekim milh olur qalb itse hılmî (03) hoş ahlāk-ı hāmīde hāşıl itgil behişt (04) ehline sini³⁶ vāşıl itgil ve üçüncü aşl (05) şehvetdür ve anuñ vasa' hāline 'ıffet dinür ve 'ıffet (06) oldur ki her kimsenün ki şehveti geldükde te'emmül (07) idüp şer'-i şerīf ve sūnen-i resūle muvāfık olan (08) yirde şarf idüp muhālif olan yirde şabr (09) ide ve anı muhkem zabt idüp hevāsın men' (10) ide **وَمَنْ يَنْتَبِشْ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْفِتْنَةَ هِيَ** (11) **الْمَاوَىٰ** aña işāretdür ve anuñ ifrāt tarafına (12) şereh dinür ve şereh oldur ki şehvet geldükde (13) şer'-i şerīf ve sūnen-i resūli gözetmeyip (14) nefis hükmiyle anı icrā ide ve ol-vechle rızā-yı (15) hākkun hilāfına gide ve anuñ tefrīt tarafına (16) hūmūd dinür

³⁵ Metinde **جلبة** şeklinde yazılan bu sözcük, *Derleme Sözlüğü*'nde "Gösteriş, heybet. /Fethiye-Muğla" (2009b: 877) anlamıyla tanımlanmıştır.

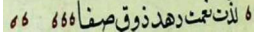
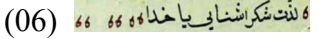
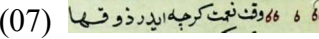
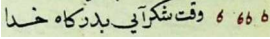
³⁶ Metinde şu şekilde yazılmıştır: **منى**

ve humūd oldur ki şehveti geldükde (17) şer‘-i şerîf ve sünen-i resüle muvâfık olan yirde (18) dahı şarf idemeyüp imsāk ide ve ol- (19) -vechle rızā-yı haqqun hilâfına gide beyt

[4b]

(01) bilindi çün-ki ‘adl zıddı budur (02) çü bildün ‘adli zulmün zefîrîndür³⁷ (03) hikâyet naql olunur ki sultân sancar³⁸ mâzî-i rahme (04) süvâr olup ‘asker ile bir yire giderlerdi nâgâh (05) yolda bir hırğa-püş dervîş pâdişâha selâm (06) virdi pâdişâh bir nesne okumağa meşgûl (07) idi cevâb virmedi ve dervîş itdi³⁹ (08) ey pâdişâh pâdişâhlara selâm virmek sünnetdür (09) ben edâ-yı sünnet eyledüm selâma cevâb farzıdır (10) sen niçün edâ-yı farz itmedün didi (11) pâdişâh ehl-i inşâf idi atınun dizginin (12) çeküp durdı ve dervîşe i‘tizâr idüp (13) şükr(i)-güzârlığa meşgûl ideyim⁴⁰ saña cevâbda (14) gaflet eyledim didi dervîş itdi yine şükr (15) iderdün pâdişâh itdi allah te‘âlâya ki mün‘im-i (16) muṭlaḳdur cümle ni‘metleri ol virür didi (17) dervîş itdi şükri nice edâ idersin (18) pâdişâh itdi el-ḥamdüli’l-lahi rabbü’l-‘âlemîn direm-ki (19) cemî‘ ni‘metlerün şükri bu kelime mündericdür didi

[5a]

(01) dervîş itdi şükr allah te‘âlânun feyz itdiği (02) ni‘metlere göre olur şükr ol degüldür ki hemân zebân (03) ile söyleyesin pâdişâhlardan allah te‘âlâya (04) lâyıḳ olan şükri gayrıdır didi nazm (05) (06) (07) (08) (09) imdi pâdişâh dervîşden iltimâs idüp (10) ol şükr-i ni‘met teveccühle olur didi dervîş (11) itdi şükr-i saltanat oldur ki ‘umûmen ehl-i islâma (12) ‘adl ve iḥsân eylesin füşat-ı (13) memleket şükr(i) oldur ki emriñi dutanların⁴¹ (14) ra‘iyyet emlakine ṭama‘ itmeyesin fermân-revânîḳ (15) şükri oldur ki emriñi dutanların hizmetlerin (16) bilesin bülend-baḫtlik şükri oldur ki (17) mezellet-i ḥâke düşmiş üftâdeleri ḳaldura- (18) -sın ve anlara rahm idesin hizâne ma‘mûr olmak (19) şükri oldur ki şadaḳât viresin ve erbâb-ı

[5b]

(01) istiḥḳâkun ḥaḳların edâ idesin kuvvet (02) ve ḳudret şükri oldur ki ‘âcizlere ve za‘iflere (03) in‘âm ve iḥsân eylesin şihḥat şükri oldur ki (04) zulm ve sitem ile bîmâr olanlara ḳânûn-ı ‘adâletle (05) şifâ-yı küll viresin ‘asker ve sipâh çokluḡının (06) şükri oldur ki müselmânları anların zarar (07) ve kederinden şaḳlayasın ‘âlî ‘imâretler ve bülend (08) sarâylar şükri oldur ki ra‘iyyetün menâzil ve (09) meskenlerin ḥadem ü ḥaşem nüzûl itmekden mu‘âf (10) idesin aṣl şükr-güzârlıḳ ḥulâşası oldur ki (11) ḥıṣm ve rızâdan emr-i ḥaḳḳı gözleyesin ve ḥalk (12) senün elün den rāḥat olmaḳlığı kendü rāḥatun (13) üzerine taḳdîm idesin didi pâdişâh (14) dervîşün kelimâtından ḥoşlanup diledi-ki (15) atından inüp dervîş ile muşâfaḥa ide (16) gördi-ki dervîşün nām ve nişānı ḳalmamış (17) ba‘de-zān bu kelimât-ı ḥikmet-i âyâtı yazdurup (18) maẓmûnıla ‘amel eyledi beyt adı ḥalk içre dervîş (19) ü gedâdur velî ma‘nî yüzinde pâdişâhdur

³⁷ Metinde şu şekilde yazılmıştır: .

³⁸ Metinde şeklinde yazılan bu sözcüğü “sancar” olarak okumayı tercih ettik.

³⁹ Metinde şeklinde yazılan bu sözcük “eyit-” anlamında kullanılmıştır.

⁴⁰ Metinde “ideyim” şeklinde yazılan bu sözcüğün bağlama bakıldığında “idüm” olması gerekmektedir.

⁴¹ “emriñi dutanların” ifadesinin üstü çizilmiş.

[6a]

(01) mervîdür ki bu du‘âyı resûl-ı ‘aleyh efḍalü’s-şalâvat (02) ve ekmelü’t-taḥiyyât ğazāya giderken ‘abdu’l-lah ibn (03) mes‘ūd raḍıya’l-lahu ‘anh ta‘lîm buyurdu (04) **اللّٰهُمَّ اَعُوْذُ بِكَ بِعَفْوِكَ مِنْ عِقَابِكَ** (05) **وَاعُوْذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَاعُوْذُ** (06) **بِكَ مِنْ لَّا اَحْمِيْ نَافَاً عَلَيْكَ كَمَا اَنْتَ** (07) **عَلَى نَفْسِكَ مِمَّا الرُّكَاةُ**

Sonuç

Kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan *Ahlak Risalesi*, Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde kaleme alınmış bir eserdir. Beş varaktan oluşan eser, herhangi bir şekilde baplara ayrılmamıştır. İçeriğe bakıldığında ise eseri iki kısımda değerlendirmek mümkündür. İlk kısım ahlak konusuna ayrılmış ve insan ahlakının itidal üzere konumlandırıldığı belirtilmiştir. Ahlak anlayışında ise Kur’an-ı Kerim ve sünnete uygunluk (şer‘-i şerîf ve sünen-i resûle muvâfık) esası gözetilmiştir.

Birinci kısım ile bağlantılı olarak ikinci kısımda Sultan Sencer ve bir dervişin aralarında geçen musahabeye yer verilmiştir. Doğu kültür ve edebiyatlarında sıkça karşılaştığımız sultan ve derviş hikâyelerinin bir benzeri olan bu anekdot, Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî’nin *Ahlak-ı Muhsinî* adlı eserinin *şükür* babında yer alan hikâyenin çevirisi görünümündedir. Bu anekdotta, dervişin şükür konusunda sultana verdiği öğütler yoluyla mananın maddeye üstün olduğu iletisi aktarılmaya çalışılır.

Ahlak Risalesi’ne dil açısından yaklaşıldığında öncelikle nesir dilindeki sadelik göze çarpmaktadır. Bu sonuca sultan ve derviş hikâyesinin öteki Türkçe çevirilerinde kullanılan nesir diliyle karşılaştırmak suretiyle ulaşmak mümkündür. Bu karşılaştırma sonucunda *Ahlak Risalesi*’nde yabancı sözcük ve özellikle tamlamaların yoğun olarak kullanılmadığı anlaşılabacaktır. Dilbilgisi bakımından eser, Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini devam ettirmekle birlikte yeni gelişmeleri de barındıran bir yapıya sahiptir. Özellikle dudak uyumu konusunda kimi ek ve sözcüklerde görülen uyumlar, Klasik Osmanlı Türkçesi dönemiyle koşutluk gösteren hususlardır.

Ahlak Risalesi ve buna benzer pek çok eserin incelenmesiyle hem dil tarihimizin hem de kültür tarihimizin yapı taşlarının belirlenebilmesine katkı sağlanabilecektir. Özellikle kataloglarda kalmış, incelenmeyi bekleyen eserlerin gün yüzüne çıkarılması ve disiplinlerarası araştırmaların istifadesine sunulması gerekmektedir. Eserlerin salt dil yönüyle değil aynı zamanda içeriğe bağlı olarak zihniyet dünyası yönüyle de çözümlenmesi düşünce tarihine de ışık tutulabilmesine zemin hazırlayacaktır.

Etik Beyan

Yazar beyanına göre; “Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemine Ait Yazarı Bilinmeyen *Ahlak Risalesi* (Giriş-İnceleme-Metin)” adlı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; ULAKBİM TRDİZİN ölçütlerine göre çalışmada etik kurul onayını gerektiren herhangi bir veri toplama ihtiyacı duyulmamıştır.

Kaynakça

- Alaaddin Ata Melik Cüveynî (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Altınpay, Hüseyin (2008). *Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1a-60b)*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ataç, Selma (2021). *Rıdvân b. Abdülmennân'ın Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî'si (1b-85b, İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avçın, Mehmet (2011). *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî (1b-99a) (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aynî, Mehmed Ali (1993). *Türk Ahlâkçıları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Buluç, Sadettin (1968). “Şeyyâd Hamza'nın Bilinmeyen Bir Mesnevîsi”. *Türkiyat Mecmuası*, XV: 247-257.
- Bursalı Mehmed Tahir (2009). “Ahlak Kitaplarımız”. Sadeleştiren: Saadettin Özdemir. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (22): 161-176.
- Cevizci, Ahmet (2003). “Ahlâk ve Etik”. *Felsefe Ansiklopedisi*. Editör: Ahmet Cevizci. C. I. İstanbul: Etik Yayınları. 117-121.
- Cevizci, Ahmet (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Çağrı, Mustafa (1989). “Ahlâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, C. II: 1-14 <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak#1> [09.08.2021].
- Demirkol, Murat (2019). *Ahlâk-ı Muhsinî Kâşifi'nin Ahlâk Kitabı (İnceleme-Çeviri-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Develi, Hayati (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem, Hüsameddin (2000). “Osmanlıda Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (10): 25-64.
- Göksu, Erkan [Tercüme ve Notlar] (2017). *Gazneliler - Ravzatü's-Safa (Mülûk-i Gazneviyye) - Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând*. İstanbul: Kronik Kitap Yayınları. <http://lugatim.com/s/ahlak> [10.08.2021].
- Kafesoğlu, İbrahim (1984). *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-221)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Komisyon (2009a). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Komisyon (2009b). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. C. II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Koyuncu, Fatih (2016). *Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifin'i (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Doktora Tezi. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köprülü, M. Fuad (1987). "Hârizmşâhlar". *MEB İslâm Ansiklopedisi*. C. V/Kısım I: 265-296.
- Köymen, M. Altay (1984). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. C. II (İkinci İmparatorluk Devri). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Levend, Agâh Sırrı (1964). "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, (11): 89-115.
- Özlem, Doğan (2014). *Etik - Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Parlatır, İsmail (2017). *Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi - Siyaset, Teşkilât ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sümer, Faruk (1991). "Atsız b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, C. IV: 91-92. <https://islamansiklopedisi.org.tr/atsiz-b-muhammed> [17.08.2021].
- Turğut, Murat (2019). *Osmanzâde Ahmed Tâib'in Ahlak-ı Ahmedî İsimli Eseri (İnceleme-Metin-İndeks)*. Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turğut, Murat (2021). "Türk Edebiyatı'nda Ahlâk-ı Muhsinî Tercümeleri". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (4): 82-92.
- Yazarı Bilinmeyen Ahlak Risalesi*. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut No. 6449/1.
- Yılmaz Bozo, Esra (2019). *Ahlâk-ı Muhsinî: Metin-İnceleme (1a-98b)*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.